

Limiar

Ana Boullón

Luz Méndez

Real Academia Galega

Os estudos de onomástica galega teñen xa unha longa traxectoria, de séculos, e hoxe en día podemos afirmar que se sitúan á par dos estudos onomásticos noutras linguas do mundo. Unha gran parte deles son estudos filolóxicos, centrados na análise etimolóxica de nomes persoais e de lugar, sobre todo destes últimos, que espertaron desde moi pronto a atención dos estudosos, tanto pola súa extraordinaria abundancia como pola súa diversidade.

Pero a nosa onomástica conta con múltiples terreos por explorar, pois son moitas as perspectivas desde as que o amplo abano de nomes propios poden ser analizados; así, precisamos doutras visións e disciplinas para avanzar en campos pouco traballados ou aínda non encetados. Este é o motivo principal das Xornadas de Onomástica da Real Academia Galega.

Nesta oitava Xornada quixemos pescudar o papel da toponimia e da antroponimia e a súa riqueza na literatura popular, fundamentalmente no cancionero e no conto tradicional. Coma sempre, e ante todo, quérese xerar debate científico, amais de divulgar e normalizar os nosos nomes propios persoais.

A literatura popular galega foi transmitida de forma ininterrompida ó longo do tempo, a diferenza da considerada máis erudita, que sufriu a interrupción dos nosos Séculos Escuros. Por tanto, foi eminentemente oral, e só no século XIX comezou a consignarse por escrito. Nela, temos a constancia do uso cotián dos nosos nomes galegos, tanto na haxionimia (*san Bieito, san Martiño, san Cibrán, san Lourenzo*) coma na antroponimia persoal (*Bras, Cristovo, Margarida, Xoán / Xan*), incluídos os hipocorísticos (*Farruca, Maruxa, Perucho, Mingos, Xepiño, Sabel / Sabela*), na hodonimia (*Rego d'Agua, Caldeiraría*) e na toponimia (*A Cruña, Fisterra*). Pero, á parte do seu carácter testemuñal, que posibilitou a recuperación e a revitalización destes nomes preteridos na lingua escrita, cómpre considerar que o seu uso na literatura popular non é arbitrario. Efectivamente, aínda que non designen persoas ou lugares concretos (pois poden ser nomes deformados ou demasiado coñecidos), portan unha forte carga

connotativa, de tal forma que ata se chegou a falar, no que respecta ós nomes persoais, dun “idioma folclórico antroponímico”, baseado en mecanismos propios da etimoloxía poética e a etimoloxía popular en que a nominación funciona como unha definición (Castarelli 2012). A onomástica da literatura popular reflicte a nosa idiosincrasia, e mediante a súa comprensión podemos descifrar os sobreentendidos que nos unen como pobo. Na poesía, os topónimos poden ser considerados como un recurso estrutural, pois a miúdo aparecen en posición de rima ou nos retrousos: despoixados da súa función locativa, provén a audiencia de secuencias sonoras familiares pero non significativas (Nicolaisen 1973).

Para examinar a presenza onomástica na nosa literatura popular contamos con algúns dos máis importantes estudosos nese eido: Domingo Blanco, Xosé Miranda, Antonio Reigosa e Ramiro Cuba.¹

Domingo Blanco explícanos na súa intervención que a elección dun determinado topónimo ten moito que ver coa posta en escena, pois está dirixido a un público determinado en función da súa eficacia comunicativa e da súa carga emocional. Unha vez fixado o texto da cantiga, ese nome pode mudar, de novo, atendendo ao público, o que explica a existencia da mesma cantiga con distintos topónimos (*Vigo, Cangas e Redondela* son noutra versión *O Faro e O Farelo*). Tamén repara na grande abundancia dos nomes de lugar (aparecen nunha de cada sete cantigas), en clara correspondencia coa súa abondosa presenza no territorio. A escolla deses lugares (e os seus nomes) serve para outorgarlle verosimilitude ó narrado, pois a mención dunha localización concreta confírelle autenticidade. E por que se escolle un e non outro?, por que lugares aparentemente pouco importantes? As razóns son variadas: en función do que hai neles (mozas ou mozos, sitios salientables, persoas destacadas, feiras, romarías...), da súa consideración (positiva ou negativa), dos feitos memorables que alí aconteceron, do seu prestixio e aínda como ocasión para a burla. E non se deben esquecer as razóns formais, como a necesidade de rima (*Zaragoza / moza, Sevilla / quería*). Deste xeito, Blanco fai un percorrido desde os nosos topónimos propios ata os nomes de lugar alleos (moitos en relación coa emigración, en América, Portugal, Castela...) e os inventados (eficaz recurso cómico: *Mal Vexas, Arrastro Andes, Santa Lilaila*).

1 Lamentablemente, este autor non puido achegar a este volume o texto da súa intervención, que versou sobre os nomes dos santos no cancionero popular.

No campo do relato de tradición oral, Antonio Reigosa debulla a simboloxía do nome propio e como este contribúe a configurar a nosa identidade cultural. Un dos subxéneros temáticos é o das fábulas, con moitas protagonizadas por animais, caracterizados e nominados: raposo ou raposa (*Pedro, Afonso, Perico, García, Milmañas, Patarrastro; María, Marica*), lobo (*Xan, Pedro | Perico | Perucho*), galo (*Coidado, Perico, Quirico, Pinto*) e outros menos frecuentes como o sapo, o gato, o cabalo... En canto ós antropónimos, moitos personaxes que representan estereotipos son anónimos ou portan nomes de uso frecuente ou hipocorísticos: *María, Sabela, Xoana, Marica | Maruxa, Xan* (o máis frecuente dos masculinos), *Pedro | Perucho | Perico, Farruco, Mingos...* Pero hai outros, compartidos con outras tradicións, que presentan nomes singulares: *Brancaflor, Brancaneves, Iria, Pepa a Loba*, entre os femininos, e *Graumillo, Capaparda* ou *Frai Liberto* entre os masculinos. Tamén hai santos, como *Xesús* e *san Pedro*, que funcionan como parella arquetípica e contraposta, amais de *santo Ero* ou *santo Amaro*. Entre os topónimos singulares, cabe destacar *a Serra de Armeña | Almena, o Castelo de Irás e Non Volverás* ou *Balancho*.

Xosé Miranda escolle, entre todos os nomes persoais, o de *María* e os seus hipocorísticos, nome principal e cargado de valores, o máis representado no cancionero (na metade das cantigas en que aparecen nomes). Non sorprende, porque *María* é tamén un dos nomes femininos máis empregados en Galicia xa desde a Alta Idade Media. Pode referirse a calquera muller, case como sinónimo de ‘femia’, pero tamén a unha muller activa e dominante, tanto social coma sexualmente, e, pola contra, a muller desprezada e burlada ou a muller vella. Os hipocorísticos máis empregados son *Marica, Maruxa* e *Maruxiña*, habitualmente para referirse a unha muller nova, unha rapaza de aldea que exerce as actividades propias da súa condición. Preséntanos, deste xeito, unha visión poliédrica da muller galega, con imaxes moitas veces contrarias e case sempre estereotipadas.

Unha visión complementaria e necesaria de todas estas representacións onomásticas na literatura popular, a da antropoloxía, ofrécenola Elena Freire, quen parte dun elemento onomástico ben caracterizador da nosa idiosincrasia, o nome da casa, dado que considera a casa, xunto coa parroquia, como a categoría por excelencia do noso mundo cultural. Logo dunhas palabras previas para encadrar os estudos antropolóxicos galegos, analiza o nome da casa como un elemento integrador que identifica como “unha amálgama dos seres e dos estares” e incide na necesidade de rexistrar estes nomes característicos do rural

galego e de reflexionar sobre os mecanismos sociais e culturais que producen esta nomenclatura, que forma parte do patrimonio inmaterial galego.

Alba María Rodríguez, cantora, improvisadora oral e docente, encárgase nesta ocasión da intervención didáctica, cunha proposta innovadora de iniciación ó romance e ó estudo onomástico, principalmente toponímico. Nesta experiencia, descríbennos un proxecto pedagóxico en que se traballou, por unha parte, a aprendizaxe da toponimia próxima e a súa relación co medio e coa historia da comunidade, indagando na motivación semántica dos nomes de lugar; e, por outra, a función e creación do romance como expresión literaria e musical popular. Coma noutros anos, queremos con esta proposta animar o profesorado a introducir a onomástica como un elemento didáctico co que é doado traballar, desde múltiples ámbitos de aprendizaxe, unha ampla variedade de contidos.

As distintas sesións xeraron os seus correspondentes debates, incorporados neste volume, e que amosan como, un ano máis, a atención do público participante dá pé a completar aspectos que quedaron só esbozados e a apuntar achegas que abren novas perspectivas de estudo e de interdisciplinaridade no terreo das ciencias onomásticas.

E, de novo, abrímonos a outros xeitos de manifestación cultural da onomástica cunha actuación musical. Así, para rematar, Carme Iglesias e Ariel Ninas ofrecéronnos unha actuación musical cunha colección de pezas do noso cancionero popular que achegamos neste volume, pezas seleccionadas pola abundancia de topónimos e nomes persoais, como mostra caracterizadora de como a onomástica nos define e nos acompaña na expresión musical do pobo galego.

W. F. H. Nicolaisen, un reputado estudoso da onomástica e do folclore europeo, dicía en 1981 que para comprender de forma íntegra a poesía tradicional é importante, realmente esencial, recoller tódolos nomes persoais e de lugar que aparecen na poesía tradicional. Confiamos en que esta publicación constitúa un estímulo para a elaboración dese *onomasticon* da literatura tradicional e que anhee camiños no coñecemento destas materias.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Costarelli, Rafael Ernesto (2012). Antroponimia en la antigua lírica popular hispánica (siglos xv a xvii). Notas para un cancionero basado en los nombres. *Lemir*. 16, 161-270.
- Nicolaisen, W. F. H. (1973). Place-Names in Traditional Ballads. *Folklore*. 84 (4), 299-312.
- Nicolaisen, W. F. H. (1981). Personal Names in Traditional Ballads: A Proposal for a Ballad Onomasticon. *The Journal of American Folklore*. 94 (372), 229-232.